

BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO

BỘ VĂN HÓA, THỂ THAO & DU LỊCH

HỌC VIỆN ÂM NHẠC QUỐC GIA VIỆT NAM

LÊ ANH TUẤN

**ĐIỆU THỨC NĂM ÂM
TRONG DÂN CA NGƯỜI VIỆT**

LUẬN ÁN TIẾN SỸ NGHỆ THUẬT ÂM NHẠC

HÀ NỘI – 2012

BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO BỘ VĂN HÓA, THỂ THAO & DU LỊCH

HỌC VIỆN ÂM NHẠC QUỐC GIA VIỆT NAM

LÊ ANH TUẤN

**ĐIỆU THỨC NĂM ÂM
TRONG DÂN CA NGƯỜI VIỆT**

LUẬN ÁN TIẾN SỸ NGHỆ THUẬT ÂM NHẠC

Chuyên ngành: Lý luận âm nhạc

Mã số: 62 21 02 01

Người hướng dẫn khoa học:

GS.TS Phạm Minh Khang

HÀ NỘI - 2012

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi. Các số liệu trong luận án này là trung thực. Những ý kiến khoa học trong luận án chưa được ai công bố trong bất kỳ công trình nào khác.

Hà Nội, ngày tháng năm 2012

Tác giả luận án

LÊ ANH TUẤN

BẢNG KÊ CHỮ VIẾT TẮT

GS: Giáo sư

PGS: Phó giáo sư

TS: Tiến sỹ

TSKH: Tiến sỹ khoa học

NS: Nhạc sỹ

Nxb: Nhà xuất bản

Đt: Điện thức

VD: Ví dụ

Pl: Phụ lục

SDD: Sách đã dẫn

VHNT: Văn hóa nghệ thuật

VHTT: Văn hóa thông tin

VHDG: Văn hóa dân gian

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài.

Nói đến điệu thức năm âm, người ta thường nghĩ đến các quốc gia phương Đông, đặc biệt là Trung Quốc nơi có nền âm nhạc dân gian và nền âm nhạc dân tộc cổ truyền luôn lấy nó làm nền tảng để khai thác, phát triển thành bản sắc nghệ thuật độc đáo trong các lĩnh vực của nghệ thuật âm nhạc chuyên nghiệp.

Cho đến nay đã có nhiều tài liệu và công trình nghiên cứu chứng minh rằng điệu thức năm âm đã có một quá trình hình thành và phát triển rất lâu dài, không chỉ ở các quốc gia phương Đông mà còn ở những nước có nền âm nhạc tiên tiến như Châu Âu. Bên cạnh điệu thức bảy âm, điệu thức năm âm luôn luôn mang lại những ý nghĩa đặc biệt, những sắc màu độc đáo để người ta có thể đặt nó trong mối quan hệ Đông – Tây. Chính vì lý do đó nên tên gọi cũng như việc sử dụng điệu thức năm âm ở các nước phương Đông và phương Tây nói chung hay trong các quốc gia, các dân tộc ở phương Đông nói riêng cũng còn nhiều khác biệt về quan niệm, mục đích sử dụng và khuynh hướng thẩm mỹ.

Trong tất cả các thể loại âm nhạc truyền thống Việt Nam, điệu thức năm âm luôn được coi là nền tảng quan trọng trong sự hình thành và phát triển các thể loại âm nhạc dân gian và âm nhạc chuyên nghiệp từ thời xa xưa cho tới nay. Những giá trị của điệu thức năm âm trong âm nhạc Việt Nam không chỉ đơn thuần mang tính ứng dụng thực tiễn mà nó còn chứa đựng cả một cơ sở lý luận mang tính thẩm mỹ, tính dân tộc, tính biểu hiện để tạo ra vóc dáng, cái hồn, cái cốt cách trong âm nhạc truyền thống Việt Nam từ bao đời nay.

Lịch sử đã để lại cho dân tộc ta một quá trình bị đô hộ quá lâu dài so với các nước trong khu vực và trên thế giới. Đó là thời kỳ đô hộ một nghìn năm của phong kiến Trung Hoa với ba lần Bắc thuộc (năm 111 trước công nguyên đến năm 39 sau công nguyên thời Tây Hán, năm 43 đến 544 thời Đông Hán, năm 603 đến 939 thời Tùy - Đường) và một trăm năm đô hộ của chế độ thực dân Pháp.

Căn cứ vào điều kiện và hoàn cảnh lịch sử như đã nêu ở trên thì chúng ta cũng có thể cảm nhận được những ảnh hưởng trực tiếp hay gián tiếp của văn hoá Trung Hoa và văn hoá phương Tây có phần sâu đậm trong truyền thống văn hoá bản địa là một quy luật tất yếu.

Thực tiễn lịch sử đã chứng minh cho chúng ta thấy rằng, truyền thống văn hóa của dân tộc ta rất đặc sắc và độc đáo, nó không thể bị đồng hóa, hay bị mất đi, ông cha ta đã biết tiếp thu, sàng lọc những yếu tố văn hóa từ bên ngoài qua hình thức giao lưu, tiếp cận và kể cả “tiếp biến văn hóa” (Acculturation) để rút ra những nét tinh túy nhằm bồi bổ và phát triển nền văn hóa nghệ thuật dân tộc. Để rồi những truyền thống văn hóa quý báu đó vẫn phát triển mạnh mẽ và rục rờ cho tới hôm nay, nó luôn thăng hoa và tồn tại một cách vững chắc trong ba thời đại là: thời đại văn hoá Đông Sơn, thời đại văn hoá Đại Việt và thời đại Hồ Chí Minh.

Với những lý do như đã nêu ở trên, chúng tôi chọn đề tài “ Điệu thức năm âm trong dân ca người Việt” làm hướng nghiên cứu cho bản luận án tiến sỹ của mình.

2. Lịch sử đề tài

Điệu thức năm âm trong dân ca Việt Nam luôn là mối quan tâm từ nhiều năm nay trong các công trình, các hội thảo khoa học, các bài báo của những nhà nghiên cứu.

Mỗi tác giả đều có những quan niệm riêng, họ đã có nhiều cách nhìn nhận, tiếp cận và nghiên cứu về quá trình hình thành và phát triển điệu thức năm âm trong các thể loại dân ca, dân nhạc của nền âm nhạc truyền thống Việt Nam.

Trước hết phải kể đến công trình nghiên cứu chuyên sâu về điệu thức của PGS.TS Nguyễn Thụy Loan với tiêu đề: “Thử dẫn giải về một lý thuyết điệu thức của người Việt qua bài bản tài tử cải lương”, Tạp chí nghiên cứu VHNT số 5, 6 năm 1978. Tác giả đã đưa ra những cơ sở khoa học và thực tiễn về một lý thuyết điệu thức của người Việt, đặc biệt là tính đối xứng và tuần hoàn của hai chuỗi ba âm trong điệu thức ngũ cung.

- Bài viết “ *Về điệu thức dân ca Việt Nam*”, tạp chí âm nhạc số 2/1978 của PGS.TS Nguyễn Xinh đã đưa ra mối quan hệ của thanh điệu trong tiếng nói của người Việt, từ những thanh điệu đó đã tạo nên điệu thức và trục quãng 4 là điểm tựa trong điệu thức ngũ cung.

- Cuốn “ *Bước đầu tìm hiểu hát Ghẹo Vĩnh Phúc*” – Sở VHNT Vĩnh Phúc xuất bản năm 1979 của Nguyễn Đăng Hòe sử dụng tên gọi “gam” để thay cho thang âm điệu thức trong hát Ghẹo. Theo ông thì trong hát Ghẹo có các kiểu gam 5 nốt, 6 nốt và 7 nốt, nhưng gam 5 nốt là thông dụng hơn cả. Để hệ thống hoá lại, tác giả đã đưa ra năm kiểu gam 5 nốt (gọi theo tác giả) như: “kiểu thứ nhất tương ứng với điệu Cung, kiểu thứ hai tương ứng với điệu Trủy trong âm nhạc Trung Hoa, kiểu thứ ba có Biến cung, kiểu thứ tư như điệu Oán và kiểu thứ năm như điệu Nam”. [17,tr.63].

- Cuốn “ *Bước đầu tìm hiểu hát Xoan Vĩnh Phúc*” – Sở văn hoá thông tin Vĩnh Phúc xuất bản năm 1981 của PGS Tú Ngọc đã đưa ra các dạng thang ba, bốn và năm âm trong hát Xoan và tác giả gọi là thang âm không có bán âm. Trên cơ sở này, PGS Tú Ngọc đưa ra những âm điệu đặc trưng trong hát Xoan và hát Trống Quân.

- Cuốn “ *Vai trò của điệu thức năm âm trong dân ca Việt Nam*” xuất bản bằng tiếng Nga tại thành phố Nchicôlaiep (1985) của GS.TS Phạm Minh Khang đã nhấn mạnh vai trò của điệu thức năm âm trong việc hình thành các trục quãng 4 và quãng 5 trong cấu trúc làn điệu, đặc biệt là tính biện chứng trong mối quan hệ của âm điệu âm nhạc với âm điệu của thi ca.

- Cuốn “ *Thang âm điệu thức trong âm nhạc truyền thống một số dân tộc miền nam Việt Nam*”. (Viện VHNT thành phố Hồ Chí Minh xuất bản – 1993) của tập thể tác giả Tô Vũ, Lư Nhất Vũ, Thế Bảo, Nguyễn Văn Hoa, Kiều Tấn, Vũ Hồng Thịnh và Bùi Lãm đưa ra những cơ sở của điệu thức năm âm trong dân ca các dân tộc Việt, Chăm, Khome và đặc biệt là trong âm nhạc đờn ca Tài Tử Nam Bộ.

-Cuốn sách ‘*Dân ca người Việt*’ NXB Âm nhạc xuất bản năm 1994 của PGS Tú Ngọc đã nghiên cứu về dân ca người Việt trên một bình diện rộng lớn, gồm 2 phần là thể loại và hình thức, trong đó bao gồm có 9 chương, ở chương VII PGS Tú Ngọc đã nghiên cứu về thang âm điệu thức như là một phương tiện quan trọng để xác định các tầng dân ca.

- Cuốn “*Âm nhạc dân gian Xứ Nghệ*” (Hội VNDG Nghệ An – 2000) của Hoàng Thọ, Thanh Lựu, Lê Hàm đã dành chương III để giới thiệu một cách khái quát những điệu thức thường gặp trong âm nhạc dân gian Nghệ An. Đó là các thang âm từ ba,bốn đến năm âm biểu hiện nét đặc trưng của dân ca Nghệ Tĩnh bằng lối tiến hành tuyến giai điệu theo các hướng khác nhau.

- Cuốn “*Âm nhạc Quan Họ*” – Viện âm nhạc năm 2000 của TS Nguyễn Trọng Ánh đã dành chương III để nghiên cứu về các loại thang âm và điệu thức trong Quan Họ, trong đó nổi bật lên các vấn đề như âm tựa, âm gốc và sự hút dẫn từ bậc âm không ổn định trong từng loại điệu thức.

- Cuốn “*Thanh điệu tiếng Việt và âm nhạc cổ truyền*” (Viện âm nhạc 2001) của nhà nghiên cứu Hoàng Kiều đã nêu ra những quan niệm về sự hình thành điệu thức năm âm Việt Nam với các tên gọi khác nhau của một số tác giả. Ngoài ra Ông đã phân tích sâu sắc về tính chất, vị trí và mối quan hệ tương hỗ của các điệu thức năm âm.

- Bài viết “*Về thang âm điệu thức trong âm nhạc truyền thống Việt Nam*” (Tạp chí VHNT số 2/2004) của GS.TS Phạm Minh Khang đã đưa ra những cơ sở lý luận về thang âm điệu thức trong âm nhạc truyền thống Việt Nam, trong đó có sự so sánh tên gọi với hệ thống điệu thức ngũ cung trong âm nhạc Trung Quốc.

3. Mục tiêu nghiên cứu:

Mục tiêu đặt ra cho luận án là:

- Góp phần làm rõ thêm những quan niệm về sự hình thành và phát triển điệu thức năm âm của các nhà nghiên cứu nước ngoài và Việt Nam.

- Nghiên cứu cấu trúc các trục âm và những âm kết của điệu thức năm âm trong dân ca người Việt.

- Nghiên cứu một số dạng điệu thức năm âm trong cấu trúc làn điệu dân ca người Việt và trong các chủ đề của âm nhạc mới như ca khúc, thính phòng giao hưởng.

4. Giới hạn của đề tài:

- Luận án nghiên cứu điệu thức năm âm trong dân ca người Việt (là một trong 54 thành phần dân tộc của cộng đồng các dân tộc Việt Nam). Cụ thể là 125 bài dân ca người Việt ở các thể loại, đại diện cho các vùng miền khác nhau trên đất nước Việt Nam (bao gồm Bắc bộ, Trung bộ và Nam bộ), các bài dân ca này đã được in ấn bởi các nhà xuất bản của Việt Nam.

- Trong quá trình tuyển chọn và phân tích, phân loại các bài dân ca làm đối tượng nghiên cứu của luận án, chúng tôi đã tìm hiểu một số lượng lớn các bài dân ca người Việt ở các sách chuyên khảo, các công trình nghiên cứu, các tuyển tập dân ca của nhiều tác giả khác nhau. Để phù hợp với đề tài của luận án là nghiên cứu “Điệu thức năm âm” nên chúng tôi đã sàng lọc, loại bỏ các bài dân ca gồm có 3 âm, 4 âm hay một số bài không đủ độ tin cậy về mức độ sưu tầm, ký âm... Ngoài ra cũng có một số bài thuộc dạng dân ca cải biên cũng không được đưa vào phân tích trong luận án này.

- Nghiên cứu điệu thức năm âm không những chỉ ở dạng tĩnh mà nó luôn luôn có sự phát triển và đổi mới trong các thể loại âm nhạc ở từng thời đại khác nhau. Trong xu thế hội nhập và phát triển như hiện nay, điệu thức năm âm không chỉ bó hẹp trong dân ca mà nó còn vượt khỏi khuôn khổ đó để mở rộng và phát triển. Vì vậy, luận án của chúng tôi cũng sẽ đề cập tới một số dạng điệu thức năm âm được

sử dụng trong cấu trúc các chủ đề âm nhạc mới như ca khúc và thể loại âm nhạc thính phòng, giao hưởng Việt Nam.

5. Ý nghĩa khoa học và đóng góp mới của đề tài:

- Đề tài “ Điệu thức năm âm trong dân ca người Việt” là sự đóng góp khoa học cho việc nghiên cứu tổng thể về điệu thức năm âm theo quan điểm của các nhà nghiên cứu nước ngoài và Việt Nam.

- Nêu ra một số đặc điểm về trục âm và những âm kết trong dân ca người Việt.

- Nêu ra một số dạng điệu thức năm âm trong cấu trúc làn điệu của dân ca người Việt.

- Là công trình nghiên cứu mang tính thống kê, tổng hợp của điệu thức năm âm trong dân ca người Việt.

6. Phương pháp nghiên cứu:

Để phù hợp với tính chất và nội dung của đề tài, luận án sẽ áp dụng những phương pháp nghiên cứu như sau:

- Phương pháp phân tích
- Phương pháp chứng minh
- Phương pháp thống kê
- Phương pháp tổng hợp

7. Bộ cục luận án

Ngoài phần mở đầu, kết luận, tài liệu tham khảo và phụ lục, luận án có cấu trúc gồm bốn chương:

Chương I: Những cơ sở lý luận về sự hình thành và phát triển điệu thức năm âm

Chương II: Trục âm và những âm kết trong cấu trúc làn điệu

Chương III: Một số dạng điệu thức năm âm trong cấu trúc làn điệu

Chương IV: Một số dạng điệu thức năm âm trong cấu trúc chủ đề âm nhạc mới Việt Nam